

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УГОДИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ ЩОДО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ВІЙНИ ТА ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF THE AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND POLAND ON COMMEMORATING THE VICTIMS OF WAR AND POLITICAL REPRESSION

Курінний С.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет

У сфері вшанування пам'яті жертв війни та політичних репресій між Україною та Польщею найбільші проблеми пов'язані з Волинською трагедією, правові підстави, розв'язання яких, передбачені у положеннях «Угоди між Урядом України і Урядом республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій» від 21 березня 1994 року. Особливостями реалізації цієї Угоди є: її 30-річна чинність; фактична двоетапність дії цього міждержавного документу (перший – 1994–2014 років, другий – з 2014 року і дотепер); відносно ефективна його реалізація під час першого періоду, яка відбувалась у форматі досягнення компромісів, керуючись принципами рівності, взаємоповаги та врахування інтересів сторін; поступовий відхід з польського боку починаючи з 2014 року від перелічених засад та ігнорування дотримання основних положень даної Угоди, а також формування малообґрунтованих вимог та претензій до української сторони стосовно вшанування пам'яті жертв Волинської трагедії польського походження; збіг зміни політики РП у вирішенні питань вшанування пам'яті з суттєвим послабленням міжнародних, економічних, військових та безпекових позицій України, детермінованих початком нападу на неї з боку РФ у березні 2014 року; ігнорування тяжкої ситуації на українсько-російському фронті у другій половині 2024 року, окремими представниками польського уряду та початок з їх боку відвертого шантажу – поєднання підтримки вступу України до ЄС з виконанням своїх вимог щодо односторонніх поступок нашої держави у питаннях проведення експедиційних робіт на українській території пов'язаних з пошуком польських жертв Волинської трагедії. Констатується, що головною особливістю реалізації згаданої вище Угоди є фактична в односторонньому порядку відмова РП від виконання її положень, що стало наслідком штучної заполітизованості проблеми Волинської трагедії, спекулювання на якій приносить значні бенефіти не тільки радикальним, а й в останні роки – цілком поміркованим політичним силам цієї країни.

Ключові слова: Україна, Польща, Волинська трагедія, Угода, війна, жертви, пам'ять.

In the area of commemorating the victims of war and political repression between Ukraine and Poland, the biggest problems are related to the Volyn tragedy, the legal basis for which is provided for in the provisions of the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on the Preservation of Places of Remembrance and Burial of Victims of War and Political Repression of 21 March 1994. The peculiarities of the implementation of this Agreement are: its 30-year validity; the actual two-stage nature of this intergovernmental document (the first – 1994–2014, the second – from 2014 to the present); its relatively effective implementation during the first period, which took place in the format of reaching compromises, guided by the principles of equality, mutual respect and consideration of the interests of the parties; Poland's gradual departure from the above principles since 2014, ignoring compliance with the main provisions of the Agreement, as well as the formation of unfounded demands and claims to the Ukrainian side regarding the commemoration of the victims of the Volyn tragedy of Polish origin; the coincidence of the change in the policy of the Republic of Poland in addressing issues of commemoration with a significant weakening of Ukraine's international, economic, military and security positions, determined by the beginning of the attack on it by Russia in March 2014; Ignoring the difficult situation on the Ukrainian-Russian front in the second half of 2024 by some representatives of the Polish government and the beginning of outright blackmail by them – combining support for Ukraine's accession to the EU with fulfilment of their demands for unilateral concessions from our state in terms of expeditionary work on Ukrainian territory related to the search for Polish victims of the Volyn tragedy. It is stated that the main feature of the implementation of the above-mentioned Agreement is the actual unilateral refusal of Poland to implement its provisions, which was the result of the artificial politicisation of the Volyn tragedy, speculation on which brings significant benefits not only to radical, but also in recent years – to quite moderate political forces in this country.

Key words: Ukraine, Poland, Volyn tragedy, Agreement, war, victims, memory.

Вступ. За чинними правовими традиціями та порядком міждержавні відносини мають здійснюватися на підставі норм міжнародного права, які закріплюються у форматах тих чи інших угод, що характеризуються особливостями набуття своєї чинності та дії, юридичною силою та обов'язковими правами і обов'язками, що визнаються сторонами-підписантами, які повинні обов'язково дотримуватися їх положень.

Виходячи зі змісту характеристик далеких та зовсім свіжих прикладів співіснування українського народу зі своїми як східними так й західними сусідами, нашим відносинам з теперішньою республікою польською (далі РП) має приділятися особлива увага.

Не дивлячись на те, що триваючи не одне століття українсько-польські стосунки у переважній більшості історичних епізодів, не можна визнати добросусідськими (передусім завдяки періодичним спробам задоволення поляками своїх завойовницьких амбіцій), наприкінці ХХ століття після підтримки на відповідному референдумі 1 грудня 1991 року незалежності української держави, РП і Канада вже 2 грудня того ж року заявили про визнання незалежності України.

З того часу, договірно-правова база між Україною та Польщею зросла до понад півтори сотні чинних міжнародних договірно-правових документів. Базовим документом українсько-польського співробітництва є Договір між Україною і РП про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, укладений 18 травня 1992 року [1].

В умовах широкомасштабної агресії РФ, 8 червня 2024 року у Варшаві, між Україною та Польщею була підписана Угода про співробітництво у сфері безпеки.

Відповідно до вказаного документу, Польща зобов'язується продовжувати підтримувати Україну протягом десяти років дії документа. В Угоді зокрема зазначається, що загалом від початку повномасштабного російського вторгнення Польща надала Україні 44 військові пакети різних видів озброєння та боєприпасів на понад 4 млрд євро. Цього року Польща надасть ще декілька пакетів військової допомоги. Польща розглядає можливість передачі Україні не менше як однієї додаткової ескадрильї МіГ-29 (щонайменше 14 винишувачів).

Документ уперше з-поміж уже підписаних двосторонніх безпекових угод передбачає можливість перехоплення

ракет і дронів у повітряному просторі України, випущених у напрямку Польщі.

Також уперше в безпековій угоді йдеться про створення «українського легіону» – підготовку особового складу Сил безпеки і оборони України на території Польщі, приєднання до якого зможуть громадяни України, які тимчасово проживають у Польщі та інших державах.

Угода містить блок щодо співробітництва в оборонній промисловості, зокрема розміщення виробництв польських оборонних компаній в Україні та вивчення додаткових можливостей спільного оборонного виробництва.

Також Польща продовжуватиме роботу логістичного хабу POLLOGHUB та використання потенціалу Лит-ПолУкрбригу задля посилення ЗСУ. Документ має на меті посилення співпраці в невійськовій сфері, зокрема у розвідці, кібербезпеці, морській та інформаційній безпеці, захисті критичної інфраструктури. Окремі блоки угоди стосуються економічного відновлення й відбудови, прикордонної інфраструктури та розвитку транзитного потенціалу.

Політичне співробітництво містить питання євроінтеграції, реалізації української «формули миру», санкцій, відшкодування збитків Україні, а також притягнення агресора до відповідальності. Польща чітко підтверджує свою підтримку членства України в ЄС і НАТО [2].

Нажаль, не дивлячись на важливість зазначеної угоди, її належна реалізація залишається під великим питанням. Так, на кінець листопада поточного року незважаючи на наявність фактів неодноразового порушення повітряного простору РП ракетами та дронами рф, не було зафіксовано жодного факту їх збиття польськими військовими. Крім того, Президент Володимир Зеленський 31 жовтня 2024 року нагадав, що Україна досі хоче отримати від Польщі радянські винищувачі МіГ-29, однак офіційна Варшава поки не надає ці літаки [3].

Також, 23 листопада поточного року польськими фермерами був розпочатий «новий сезон» блокування польсько-українського кордону (слід нагадати, що подібне блокування «сезону 23–24 років» завдало Україні та її бізнесменам не одну сотню мільйонів євро збитків), який тривав не більше доби (однак ініціатори заявляють про можливість його продовження), головною причиною блокування – угода про вільну торгівлю між ЄС та економічним об'єднанням країн Південної Америки, друга – невиконання польським урядом вимоги збереження сільськогосподарського податку у 2024 році на рівні 2023 року.

Тобто попри те, що фермери блокували саме український кордон, їхні вимоги не стосувались торгівлі між Україною та Польщею [4].

Однак, найбільше «прикрих непорозумінь» між Україною та РП виникає з проблем пов'язаних з Волинською трагедією. Зокрема, попри критику з боку президента Польщі Анджея Дуди, польський міністр оборони Владислав Косіняк-Камиш на початку жовтня 2024 року знову обіцяє блокувати вступ України до ЄС, якщо вона не владнає історичну суперечку щодо Волинської трагедії.

Як повідомляли польські ЗМІ, міністерство закордонних справ Польщі розглядає варіант використати після початку піврічного головування країни в Раді ЄС у січні 2025 року євроінтеграційні прагнення України як інструмент тиску на неї задля вирішення питання ексгумації жертв Волинської трагедії [5].

Для того щоб владнати вказане непросте питання, необхідно мати відповідні правові підстави, саме вони й передбачені у положеннях «Угоди між Урядом України і Урядом республіки Польща про збереження місць пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій» (далі Угода) від 21 березня 1994 року, яка набрала чинності 29 серпня 1994 року.

З огляду на те, що викладена вище проблема дотепер не мала належного науково-правового вивчення – визна-

чення ключових особливостей реалізації Угоди між Україною та Польщею щодо вшанування пам'яті жертв війни та політичних репресій – є головною метою даної праці.

На початку викладення основного матеріалу, слід відмітити, що питання подій на Волині у роки Другої світової війни почало найбільше актуалізуватися наприкінці минулого століття за ініціативою РП.

Тоді керівництву української та польської держав вистачило мудрості, витримки та відповідальності уникнути зайвої політизації під час оцінки цих трагічних подій. Зокрема, 11 липня 2003 року Президент Польщі Олександр Квасневський і Президент України Леонід Кучма виголовили Спільну заяву «Про примирення – в 60-ту річницю трагічних подій на Волині», в якій, зокрема, підкреслено: «З існуючої в той час ненависті, упереджень, соціальних та економічних проблем, помилкових ідеологій, політичних гріхів і застарілих образ вилилася страшна трагедія, яка поглинула життя десятків тисяч людей, перетворила на попелища села, храми і пам'ятники, принесла неувядливі страждання, посіяла глибокий біль та недовіру. Ми не можемо змінити цієї історії, ані її заперечити. Не можемо її замовчати, ані виправдати. Натомість ми повинні знайти в собі відвагу сприйняти правду, щоб злочин назвати злочином, оскільки лише на повазі до правди можна будувати майбутнє» [6].

Нажаль, напередодні вже 70-тої річниці вказаної трагедії, 148 народних депутатів України (регіонали, комуністи та деякі позафракційні) 1 червня 2013 року підписали звернення до польського Сейму із закликом визнати Волинську трагедію геноцидом проти поляків.

Колишній президент України Леонід Кравчук назвав це звернення 148 депутатів Верховної Ради зрадництвом стосовно України [7].

Як довів час, перший український президент мав рацію, зважаючи на те – скільки осіб з цих «підписантів» у 2014 та 2022 роках відкрито перейшли на бік рф, а найбільш «пошиблені» з них – очолили владу рф на окупованих частинах Запорізької і Херсонської областей України.

Не одразу, а через три роки – у 2016 році, Сейм Польщі підтримав документ, яким криваві події на Волині і в Галичині 1943–1945 років названі геноцидом громадян Польщі, організованим українськими націоналістами.

Українські та польські історики мають різні підходи до опису тих подій. Поляки називають їх «Волинською різаниною». У тамтешніх підручниках читаємо: протягом цього періоду українські націоналісти за підтримки частини місцевого населення систематично знищували поляків на теренах Волині, тоді окупованої німецькими військами, хвиля насильства, яка прокотилася цими землями, забрала життя від 60 до понад 100 тисяч поляків.

Українські історики називають ці події «Волинською трагедією». У працях більшості вітчизняних дослідників йдеться про обопільні етнічні чистки. При цьому українські науковці не заперечують, що кількість жертв серед цивільних мешканців – поляків є більшою, ніж кількість загиблих українців, однак сумніваються у масштабі цифр, якими оперують поляки.

Про значну заполітизованість сприйняття подій Волинської трагедії, свідчить те, що у 2013 році з нагоди 70-ї річниці Волинської трагедії Сейм, у якому домінувала партія «Громадянська платформа» відмовився визнати ті події геноцидом польського народу, однак підтримав компромісне формулювання «етнічна чистка з ознаками геноциду». Це відбулося, коли «Право і справедливість» (далі «ПіС») прийшла до влади, в тому числі за допомогою «кресов'ян» та ультраправих середовищ, яким перед виборами 2015 року прямо обіцяла домагатися визнання подій на Волині геноцидом.

Тодішній очільник Українського інституту національної пам'яті (далі –УІНП) Володимир В'ятрович наголюшував, що визнання цих подій геноцидом є зручним

інструментом для приховування злочинів, які мали місце з польського боку [8].

Таке політично заангажоване використання терміну «геноцид», призвело не тільки до погіршення українсько-польських стосунків, а й до зростання антиукраїнських настроїв серед населення РП, за рік після прийняття Сеймом такого «епохального рішення», кількість поляків, що ставились до українців з симпатією, впала з 36 відсотків до 27 [8].

Крім того, з 2014 року на території РП зафіксовано 16 актів вандалізму та руйнування українських пам'ятників. Особливо таке неподобство спостерігалось у період 2014–2017 років, коли в Польщі відбулося 15 актів вандалізму по відношенню до українських пам'ятників, в тому числі і на місцях поховання.

Про це повідомляв тодішній директор УІНП Володимир В'ятрович. Оскверняли пам'ятники спершу невідомі вандали, надалі відповідальність за деякі з випадків взяли на себе громадські організації.

«Правоохоронні органи Польщі НЕ виявили винуватців, пам'ятників, НЕ відновили, влада не засудила вандалізму», – підкреслював В'ятрович.

У той же час, в 2017 році в Україні відбулося чотири акти вандалізму по відношенню до польських пам'ятників. Всі вони були засуджені представниками влади, а пам'ятники відновлені.

Польська ж влада відмовляється відновлювати українські пам'ятники. Монумент УПА на кладовищі в Грушовичах був не тільки демонтований, а й повністю зруйнований, а камінь від нього використаний для мощення дороги [9].

Такий стан речей став можливий в умовах грубого ігнорування положень згаданої вище Угоди польською Стороною, ст. 4 якої містить норми згідно яких:

1. Кожна з Договірних Сторін на території своєї держави утримуватиме місця пам'яті і поховання військових і цивільних осіб іншої Договірної Сторони, зазначених у Статті 1 цієї Угоди, згідно з відповідними положеннями Женевських конвенцій про захист жертв війни (995_151, 995_152, 995_153, 995_154) та додаткових протоколів (995_911, 995_200) до них.

2. Кожна із Договірних Сторін на території своєї держави буде сприяти вжиттю іншою Договірною Стороною заходів щодо улаштування місць пам'яті і поховання та увічнення пам'яті загиблих і закатованих. При цьому можуть бути використані національні та релігійні символи. В окремих випадках, за згодою Договірних Сторін, можуть бути застосовані інші форми увічнення пам'яті загиблих і закатованих.

3. Договірні Сторони інформуватимуть одна одну про випадки вандалізму у місцях пам'яті і поховання, а також вживатимуть заходів по їх відновленню та запобіганню таких випадків у майбутньому.

Свою фактичну бездіяльність щодо охорони та збереження українських поховань на своїх території, польська сторона дуже часто пояснює їх «нелегальністю».

За інформацією начальника відділу обліку та збереження місць пам'яті УІНП Павла Подобеда станом на липень 2021 року зафіксовано 93 українські пам'ятники і пам'ятні знаки, розташовані на території Польщі, які споруджені чи відновлені після 1991 року. З-поміж них понад 20 об'єктів споруджені з точки зору польського законодавства з дотриманням усіх норм і процедур.

Ситуація на території України така, що скоріше варто говорити не про кількість нелегальних, а про кількість легальних польських об'єктів. Йдеться практично про дві з половиною сотні польських пам'ятників і пам'ятних знаків на території України, з яких лише чверть споруджені згідно вимог чинного законодавства України.

Польські колеги люблять використовувати формулювання «нелегальний пам'ятник», коли йдеться про

виправдовування політики знищення українських місць пам'яті на території Польщі. Наприклад, як у випадку з пам'ятником воякам УПА у Грушовичах. Мовляв, пам'ятник був нелегальний (і це правда), відтак він був знищений. Тепер уявіть, якщо Україна почне відповідати дзеркально і нищити ті нелегальні польські пам'ятники і меморіали, які збудовані без документів.

Цілком зрозуміло, що й нашій державі потрібно робити зусилля з легалізації українських об'єктів на території Польщі. І тому УІНП пропонує польській стороні стати на шлях легалізації таких проблемних пам'ятників по обидва боки польсько-українського кордону, розробити дорожню карту. Якщо для польських партнерів проблематична формула «всі на всі», хоча, здавалося б, саме для них ця пропозиція мала бути привабливою, тому що польських нелегальних об'єктів щонайменше удвічі більше, УІНП може запропонувати інші моделі. Готові врешті по одному пам'ятнику легалізувати, але цей процес потрібно починати, тому що політика докраних фактів, мовляв, ми побудували незаконний пам'ятник, а тепер спробуйте його знести, ні до чого доброго не призведе [10].

В умовах повномасштабної агресії РФ, польський тиск на українське керівництво з питань «волинського питання» не зменшився, а тільки посилюється (про фактичний шантаж окремих польських політиків зазначалося раніше).

З цього приводу очільник УІНП Антон Дробович вважає, що докладно ніхто з власників високих кабінетів країни над Віслою не описав, про які саме поступки йдеться, але може виявитися, що до змісту такої домовленості ніхто насправді й не зацікавлений переходити.

Стосовно Волинської трагедії у практичному вимірі вся ця історія має щонайменше п'ять форм міждержавної взаємодії: дії на найвищому політичному рівні (міждержавні комісії з порозуміння, відомчі робочі групи, створення і прийняття рамкових документів щодо кваліфікації подій минулого та означення спільного бачення співпраці та майбутнього); діяльність фахових експертних середовищ для забезпечення здорового історичного та культурного діалогу; проведення досліджень місць поховань, злочинів та вбивств; проведення (за потреби) ексгумацій та перепоховань; облаштування місць пам'яті за допомогою встановлення табличок, пам'ятних знаків, пам'ятників чи меморіалів або реалізація сучасних практик живої пам'яті.

Однак, для дотримання подібного алгоритму потрібна обоюдна воля, яка є відсутньою насамперед боку з польської сторони, яка навіть не хоче виконувати раніш взяті на себе зобов'язання, що зафіксовані у положеннях відомої Угоди.

Дуже показовою стосовно цієї проблеми є позиція одного з «поміркваних» депутатів Сейму від партії «ПіС», який на пряме питання на тему польсько-українських історичних домовленостей відповів: «А чого ви думаєте, що хтось збирається далі виконувати зобов'язання, взяті у 1990-ті? Ми вже майже 10 років як їх не виконуємо, а все одно маємо прогрес. Дозволи хоч повільно, та видаються, питання обговорюються на найвищому рівні, навіть непогоджені статуй левів на цвинтарі Орлят у Львові дозволили поставити на виду. Нащо нашим бюрократам змінювати тактику?».

Загалом у розмові він виклав дуже просту думку, що допоки невиконання зобов'язань з польського боку буде виглядати як сильне рішення, то ніхто від нього відмовлятися не буде.

Питання будуть заговорювати, шукати якісь теми для переключення уваги від зруйнованої української могили на горі Монастир, що стала каменем спотикання, але найголовніше – весь час акцентуватимуть на тому, що це саме українська сторона непоступлива і не дає дозволів на гуманну справу ексгумації.

І хоча є ще у Польщі люди з тверезим поглядом на ситуацію, наприклад, ексміністр закордонних справ Яцек

Чапутович, які готові публічно назвати таку політику в часи війни «політикою гієни», однак це швидше винаток, ніж якийсь серйозний суспільний мейнстрим, здатний змінити налаштування коаліційного уряду Дональда Туска чи тим більше послідовно непоступливу позицію політиків від «ПіС».

Найбільший сум у цій історії викликає те, що фактично за останнє десятиліття, переважно через позицію польських консервативних політиків, було підважено два десятиліття роботи у 1990-х та 2000-х роках і зусиль обох народів щодо відбудови історичного діалогу на засадах гуманності, християнських принципів та здорового прагматизму.

Потужний принцип «пробачасмо та просимо пробачення», який червоною ниткою проходив крізь численні двосторонні документи, був в односторонньому порядку відкинтий польською стороною і замінений на позицію постійних претензій та вимог.

У сухому підсумку наразі ми маємо таку ситуацію, що значна частина польського суспільства «накручена» політиками і болісно-вороже ставиться до українців в історичних питаннях, в першу чергу через спрощений виклад подій Волинської трагедії та екстраполяцію відповідальності за неї на всю сучасну Україну.

Водночас українці у переважній більшості своїй мало цікавляться цими сторінками історії та практично не мають до поляків серйозних історичних претензій (ані щодо наслідків співпраці Петлюри з Пілсудським, ані щодо офіційної польської політики санації та паціфікації проти українців (де-факто – агресивної асиміляції) у міжвоєнний період, ані щодо численних українських жертв польських повстанських організацій в 1940-х роках, ані щодо операції «Вісла»).

Якщо конфронтаційна риторика збережеться надалі, якщо польська сторона продовжить миритися з актами вандалізму проти українських могил та місць пам'яті у себе і при цьому вимагатиме від української сторони поступок... Тоді заикленість на ворожнечі дійсно може стати політичною нормою для обох народів, а історичні питання перетворюватимуться на токсичні. Годі буде шукати більшого приводу для радості росіян-імперців [11].

За результатами здійсненого аналізу окремих матеріалів та експертних думок, які стосуються предмета даної праці, можна визначити особливості реалізації відповідної Угоди, а саме: її 30-річна чинність; фактична двоетапність дії цього міждержавного документу (перший – 1994–2014 років, другий – з 2014 року і дотепер); відносно ефективна його реалізація під час першого періоду, яка відбувалась у форматі досягнення компромісів, керуючись принципами рівності, взаємоповаги та врахування інтересів сторін; поступовий відхід з польського боку почи-

наючи з 2014 року від перелічених засад та ігнорування дотримання основних положень даної Угоди, а також формування малообґрунтованих вимог та претензій до української сторони стосовно вшанування пам'яті жертв Волинської трагедії польського походження; збіг зміни політики РП у вирішенні питань вшанування пам'яті з суттєвим послабленням міжнародних, економічних, військових та безпекових позицій України, детермінованих початком нападу на неї з боку РФ у березні 2014 року; ігнорування тяжкої ситуації на українсько-російському фронті у другій половині 2024 року, окремими представниками польського уряду та початок з їх боку відвертого шантажу – поєднання підтримки вступу України до ЄС з виконанням своїх вимог щодо односторонніх поступок нашої держави у питаннях проведення експедиційних робіт на українській території пов'язаних з пошуком польських жертв Волинської трагедії.

На підставі викладеного, можна **констатувати**, що головною особливістю реалізації згаданої вище Угоди є фактична в односторонньому порядку відмова РП від виконання її положень, що стало наслідком штучної заполітизованості проблеми Волинської трагедії, спекулюванням на якій приносить значні бенефіти не тільки радикальним, а й в останні роки – цілком поміркованим політичним силам цієї країни.

Для того щоб перевести правове забезпечення міждержавних українсько-польських відносин у сфері вшанування пам'яті жертв війни та політичних репресій в ефективний формат їх врегулювання, Україні потрібно докорінно переглянути свою політику у цій сфері, яка здебільшого характеризується – непослідовністю, безініціативністю та зайвою обережністю.

На мою думку існує щонайменше два підходи для вказаного забезпечення. Перший – передбачає денонсацію Україною чинної Угоди та фактичне відкладення вирішення питань який складають зміст її предмету у повоєнний період (через 3–5 років після завершення війни), шляхом підготовки нового, більш досконалого та зобов'язуючого сторони міжнародно-правового документу.

У межах другого варіанту – за згодою сторін, накладається мораторій на дію Угоди та приймаються заходи спрямовані на фактичне поновлення повноцінного функціонування його положень, яке можливе лише після завершення воєнного стану в нашій державі та 3–5-річного періоду відновлення України.

Найважливішим аргументом для таких радикальних підходів, має стати безальтернативно екзистенційний характер триваючої українсько-російської війни на виснаження, усвідомлювати серйозність небезпеки якого має не тільки український істеблішмент, а й притомна більшість польської наукової та політичної еліти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Договірні-правова база між Україною та Польщею. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/233-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju> (дата звернення 26.11.2024).
2. Надія Собенко. Збиття Польщею ракет над Україною та створення Українського легіону: Зеленський і Туск підписали безпекову угоду. Суспільне новини. 8 липня 2024. URL: <https://suspilne.media/785805-ukraina-i-polsa-pidpisali-bezpekovu-ugodu/> (дата звернення 26.11.2024).
3. Ірина Кутелева, Валентина Романенко. Зеленський: Україна досі чекає на винищувачі МіГ-29 від Польщі. Українська правда. 31 жовтня 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/10/31/7482277/> (дата звернення 26.11.2024).
4. Польські фермери припинили блокувати кордон з Україною через угоду з Південною Америкою. BBC News Україна. 24 листопада 2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckg03r2xgv4o> (дата звернення 26.11.2024).
5. Олександр Куніцький. Міністр оборони Польщі наполягає на ультиматумі Україні. DW. 4 жовтня 2024. URL: <https://www.dw.com/uk/ministr-oboroni-polsi-napolagaє-na-ultimatumi-ukraini/a-70407802> (дата звернення 26.11.2024).
6. Спільна заява Президента України і Президента Республіки Польща «Про примирення – в 60-ту річницю трагічних подій на Волині». *Урядовий кур'єр*. 15 липня 2003. (дата звернення 27.11.2024).
7. Софія Середа. Депутати зі списку «148»: Ми не зрадники (список). Радіо Свобода. 16 липня 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25048283.html> (дата звернення 27.11.2024).
8. Святослав Хоменко. «Геноцид» на Волині: питанні і відповіді. BBC News Україна. 22 липня 2016. 2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160722_volyn_qa_sx (дата звернення 27.11.2024).
9. В'ятрович розповів, скільки українських пам'ятників сплюндровано в Польщі за останні роки. Апостоф. 20 лютого 2018. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2018-02-20/vyatrovich-rasskazal-skolko-ukrainskih-pamyatnikov-oskvernili-v-polshe-za-posledniegodyi/122041> (дата звернення 27.11.2024).

10. Вікторія Скуба. Перепоховання, легалізація пам'ятників у Польщі й в Україні – інтерв'ю з Павлом Подобедом. Суспільне культура. 4 лютого 2024. URL: <https://suspilne.media/culture/203575-perepohovanna-legalizacia-pamatnikiv-u-polsi-j-v-ukraini-intervu-z-pavлом-podobedom/> (дата звернення 27.11.2024).

11. Антон Дробович. Тиск замість порозуміння: чому Польща не зацікавлена у компромісі з Україною щодо історії. Історична правда. 3 жовтня 2024. URL: <https://www.euointegration.com.ua/experts/2024/10/3/7195306/> (дата звернення 27.11.2024).